

DEME LÁSZLÓ

1921–2011

M. KORCHMÁROS VALÉRIA

A Deme László és Hefty Mária fiaként Pécelen született ifjú Deme László Sároszéken érettségizett, majd Budapesten az Eötvös József Collegium tagja lett, és a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett 1939 és 1943 között magyar–angol szakos tanári diplomát. Igen hamar elkötelezte magát a magyar nyelvtudomány mellett: már elsőéves korában bekapcsolódott a nyelvjárási anyaggyűjtésbe. Tehetségének, szorgalmának köszönhetően gyorsan haladt előre: 1941-ben, harmadéves hallgatóként gyakornok lett az egyetemen, ebben az évben jelentek meg első publikációi, s mire végzett, gyakorlatilag kész lett a bölcsészdoktori értekezésével is, mely még 1943-ban megjelent *A hangátvetés a magyarban* címmel a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozat 69. tagjaként. Ezután előbb tanársegédként, 1947-től pedig adjunktusként dolgozott az egyetemen, majd 1949-től a Nyelvtudományi Intézet szervező–alapító tagja, tudományos munkatársa, 1958-tól pedig tudományos főmunkatársa lett.

Ebben az időszakban fő feladata A magyar nyelvjárások atlasza munkálatainak előkészítése, szervezése és – Imre Samuval együtt – az atlasz megszerkesztése volt. Ez a munka nem véletlenül terelte érdeklődését egyfelől a magyar hangrendszer, a magyar kiejtés felé (megalkotta a magyar nyelvjárások lejegyzésére alkalmas jelölési rendszert), másfelől a nyelv rétegződése, szociológiai vonatkozásai felé. Ahogy később ő maga fogalmazott: „ez a terület [ti. a dialektológia] volt az egyik, amelyik a praxistól a teóriáig – s nemkevésbé: a nyelvtől az emberig – vezette gondolkodásomat.” (A személyi érintettség jogán. In: *Hipotézisek és realitások a lingviztikában*. Szeged, 1996. 128.)

A praxistól a teóriáig: ez a gondolkodásmód jellemző maradt rá egész tudományos és közéleti munkásságában: mindig a gyakorlatból indult ki: a valóság tényeit figyelte, vizsgálta, és az ezekkel kapcsolatban felmerülő problémákra kereste a megoldást. Sohasem volt hajlandó követni azt a kutatási módszert, hogy felállítva egy új „elméleti alapot”, ahhoz keressen – vagy éppen gyártson – célirányos igazoló példákat, „mintha az elmélet nem a gyakorlatból és a gyakorlatért volna, hanem »felsőbb« eredettel büszkélkedhetnék a földön járó praxissal szemben.” (I. m. 123.) Csak azt az eredményt értékelte, amely „a nyelv természetéről” tárt fel valami újat, hiszen „a kutató nyelvész természete” nem a nyelvtudomány vizsgálatának tárgya. Mindig az lebegett a szeme előtt, hogy a nyelv csupán eszköz, mely arra való, hogy a társadalom tagjai a használata által jobban megértsék magukat, és jobban megértsék egymást. Amint az első idézetünk folytatásában olvashatjuk: „Aztán hasonló hatással kapcsolódott hozzá a nyelv- majd a beszédművelés; rádöbentvén, hogy nem a nyelvvel van probléma, hanem a használatával és – főleg – használóival.” (I. h.) A nyelvjárási anyag összegyűjtésének technikai kérdéseitől így jutott el nagyon korán *A nyelvjárási anyag felhasználása és feldolgozása*-ig (1949. Stephaneum ny. 27 p.), a magyarban előforduló beszédhangok jelölésétől és rendszerbe foglalásától a jó magyar kiejtés tanításának és ápolásának jelentőségéig (Magyarosan, 1948. 17. évf. 2. sz. 46–50., MNy, 1950. 69–71.).

1956-ban megvédte kandidátusi értekezését. A Nyelvtudományi Intézetben végzett munkáján túl – a nyelvatlasz mellett jelentősen hozzájárult az ekkoriban készülő alapvető kézikönyvek (pl. Helyesírási kézisztár, MMNyR.) megszületéséhez – további gazdag publikációs tevékenységről tanúskodik a bibliográfiája, ugyanakkor számos bizottság tagjaként is dolgozott mind a szaktudomány előbbre jutásáért, mind a széleskörű nyelvi ismeretterjesztésért. A Nyelvtudományi Intézet főmunkatársaként került vendégprofesszornak a pozsonyi Komenský Egyetemre, ahol 1965–1969-ig oktatott. A pozsonyi évektől kezdődően állandóan visszatérő témája volt a határon túli magyarok anyanyelvhasználata, a kétnyelvűség, az ezzel járó feladatok.

Közben pedig érlelődtek a nyelv „magasabb” szintjeiről szóló, az ismereteket összefoglaló, ugyanakkor a nyelvi jelenségeket nagyon sok tekintetben új megvilágításba helyező, gyakran meghökkentően eredeti felismeréseket tartalmazó összegező munkái (A nyelvről – felnőtteknek. Gondolat, 1966, Az általános nyelvészet alapjai. Bratislava, 1969), és 1971-ben megjelent nagydoktori értekezése: a Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata (Nyelvészeti Tanulmányok 15., Akadémiai Kiadó).

1970-ben nevezték ki Szegedre, a József Attila Tudományegyetemre, a frissen indított Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék vezetőjévé. Tisztségét 1978-ban adta át utódjának, Károly Sándornak. Közben egy rövid átmeneti időszakban az akkoriban épp vezető nélkül maradt Angol Tanszék munkájának irányítását is rábízták. Ennek az adminisztratív részét a rá mindig is jellemző lelkiismeretességgel végezte, ügyelve arra, hogy a tanszék munkatársai és hallgatói semmiben se szenvedjenek hátrányt, amíg egy szakmailag is kompetens vezető nem veszi kezébe e feladatokat, de arra is, hogy „kívülről” jött főnökként ne „kontárkodják” a tanszék belső szakmai ügyeiben. A Magyar Nyelvészeti Tanszék vezetésével akkor bízták meg, amikor Nyíri Antal professzor nyugdíjba vonult. Ezt már igazán testhezálló feladatnak érezte.

Nyelvtudományi kutatómunkájának tematikája kiteljesedett: magától értetődően fordult érdeklődése az ekkorra már Magyarországon (is) nekilendülő szövegtani vizsgálatok felé. Hiszen azt ő már rég felismerte, hogy a nyelv önmagában csupán lehetőség, eszköz, amelynek léte a használatban nyer értelmet és realitást. A nyelv használata a beszéd, és a beszéd természetes megjelenési formája a szöveg. Minden megvalósult mondat szöveg eleme, egyetlen mondatnyi megnyilatkozás már képes betölteni a szöveg összes funkcióját. És ugye tudjuk, hogy már egyetlen fonémányi morféma is lehet mondat. Ezzel, amint mondani szokta: „feje tetejéről a talpára állítja” a nyelvtudományi kutatást: a funkcionális szemlélet eredményeként a szöveg felől indul el, azt bontja le, s nem a hangokból építi fel a nyelvi képződményeket. A mondat definitív tulajdonságának pedig nem a grammatikai megszerkesztettséget, a „milyenséget” tartja, hanem a szövegbe/beszédhelyzetbe való beszerkesztettséget, a „mire valóságot”.

Tisztában volt azzal, hogy a nyelvi nevelést-nevelődést nem elég felnőtt fejjel kezdeni, s hitt az ifjúság olvasóvá nevelésének jelentőségében és az értékes irodalom nyelvileg (is) nevelő hatásában. Ezért állt lelkesen az ifjúsági irodalom ápolása mellé: 1975-től 1981-ig főszerkesztője volt a Szegeden egy évvel korábban indult *Kincskereső* c. folyóiratnak, amely a 10–14 éves fiatalok nyelvi-irodalmi ízlésének formálását tűzte zászlajára. Azt pedig utolsó leheletéig vallotta, hogy az embereket igenis nevelni kell

anyanyelvük szabatos és célszerű használatára, mert ezáltal tudnak jobban boldogulni a társadalomban.

Felmerült benne a Szegedre költözés gondolata a hetvenes években, de a bürokrácia közbelépett, a lakáscsere meghiúsult, s az egyetem és a város szegényebb lett egy korszakalkotó elmével: amint betöltötte a hatvanadik évét, nyugdíjazását kérte. Távozott, de a személyes kapcsolatok nem szakadtak meg. Továbbra is figyelemmel kísérte korábbi munkatársai, tanítványai tevékenységét, és ahol tudott, segített, ha kellett. Letéve az adminisztrációs kötelezettségeket minden energiáját a „hobbijaira” – a nyelvészeti kutatásra és nyelvművelő munkára fordította. Kitűnő szervező képességét is kamatoztatta a különböző kiejtési és szövegalkotási anyanyelvi versenyekben, amelyek elindításában, szervezésében és a zsűrik értékelő munkájában fáradhatatlannak tűnt. A legnagyobb népszerűséget a „Beszélni nehéz” mozgalom hozta meg neki, amely évtizedek óta értő szövegelemzéssel tanít az értelmes (fel)olvasásra. A „Beszélni nehéz” körök munkájának segítését adta fel utoljára, amikor már a betegség úrrá lett hatalmas munkabírásán.